

SZILVÁSI ANDREA–BEKE ZSOLT

Hungarológia a szlovák kultúra kontextusában (A Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén rendezett Vega-konferenciáról)

Ez év augusztus 30-án került megrendezésre a pozsonyi Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke 2008–2010. évi Vega-kutatásának zárókonferenciája. A Vega egy, az Oktatásügyi Minisztérium által meghirdetett, hároméves tudományos projekt, amelybe felsőoktatási intézmények kapcsolódhatnak be. A tanszék projektjének három évvel ezelőtt a *Hungarológia a szlovák kultúra kontextusában* címet adva pályázott a tudományos programban való részvételre, s a lehetőséget el is nyerte. A projektbe saját kutatási területén belül a tanszék minden tanára bekapcsolódott, s vizsgálódásaik rész- és végeredményéről a második és harmadik évben egy-egy konferencia keretén belül megvalósuló előadások és közös kötetben megjelenő tanulmányok formájában számoltak be.

A zárókonferenciát Dušík Anikó, a tanszék vezetője nyitotta meg, s pár szóban elmondta, mennyire büszke arra, hogy három évvel ezelőtt sikerült a projektet megszerzeni, a kutatásokat lefolytatni, majd eredményesen lezárni. A nyitóbeszédet követően a konferencia előadásai három blokkba tagolódtak, s minden előadást a résztvevők hozzászólásai zártak. Kilenc beszámoló hangzott el, melyek tematikailag két csoportra oszthatók: nyelvészeti és irodalmi tárgyúakra. Az előbbiek a tudományos rendezvény első, az utóbbiak pedig annak második felét töltötték ki.

Nyelv és kontextus

Elsőként a konferencia egyetlen vendégelőadója, LŐRINCZ JULIANNA, az egri Eszterházy Károly Főiskola Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének, valamint a komáromi Selye János Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének egyetemi docense számolt be saját kutatásáról, amely *A variánsok helye és funkciója a magyar nyelvben* címet viselte. Lőrincz Julianna beszámolójában elmondta, hogy a szinkron változásokkal foglalkozik, majd kifejtette, hogy a variativitás, azaz a változékonyság minden változás jellemzője, amellyel a nyelv minden szintjén találkozunk: fonológiai, morfológiai, szintaktikai és szövegszinten is. Hangsúlyozta, hogy a különböző variánsokat nem lehet a *helyes* vagy *helytelen* jelzővel illetni, ahogyan azt gyakran hallhatjuk-olvashatjuk, hiszen a nyelvi rendszerben minden együtt élő variánsnak megvan a maga helye és funkciója. Végül pedig azokat a jelenségeket foglalta össze, melyeket gyakran – tévesen – variativitás-ként fognak fel (pl. lexikai, grammatikai szinonímia, paronímia stb.).

Ezt követően MISAD KATALIN tartotta meg előadását *A magyar mint idegen nyelv leírásának problémái a szlovák anyanyelvűek oktatásában* címmel. Beszámolójában az idegennyelv-oktatásban alkalmazott nyelveíró szemléletek közül a funkcionális, kognitív és kontrasztív szemlélettel szemben a kommunikatív szemléletet helyezte előtérbe, s kiemelte, hogy a nyelvtannak az idegennyelv-oktatásban funkcionálisnak kell lennie. Ezek után a magyar nyelvtannak a szlovák anyanyelvű tanulók számára problémát okozó részterületeit tárgyalta (példákkal illusztrálva őket), melyek közül a legfontosabbakként a következőket jelölte meg:

- a kétféle (általános és határozott) igeragozási rendszer a magyarban, melyek esetében a fő gondot a nyelvtanuló számára nem elsősorban a sokféleség okozza, hanem annak megértése, hogy az egyes paradigmák pontosan mely nyelvi helyzetekben használatosak, s ebből kifolyólag ezek helyes alkalmazása sem egyszerű számukra az élő nyelvi kommunikáció során;

- az igeelvek használata, ezen belül is a főnévi igenév személyragozása, a fog segédigével képzett igekötős jövő idő, a *való*, *levő* rendhagyó képzések, ill. a szlovák ún. *prechodník* adekvát magyar megfelelői;

- az igekötők, melyek két szinten okoznak problémát: a jelentéstan és a mondat szórendjének szintjén;

- a határozóragok és névutók irányhármassága;

- a magyar vonzatstruktúrák;

- a birtok és birtokos közti kapcsolat kifejezése: a nehézséget a nyelvtanuló számára ez esetben is a magyar nyelv formagazdagsága okozza már egy birtok és egy birtokos esetében is, s még inkább, ha mindkettőből több van;

- a csak látszólag szabad magyar szórend.

Beszámolóját Misad Katalin a nehézségek leküzdésére a gyakorlatban hatékonynak bizonyult oktatási módszerek ajánlásával zárta.

A konferencia nyelvészeti szekciójának harmadik előadójaként HIZSNYAI TÓTH ILDIKÓ *Magyarul–szlovákul* című előadása keretén belül egy nyomtatás alatt álló, szlovák anyanyelvűek számára összeállított, önképzésen alapuló, kommunikáció-központú magyar nyelvkönyvet mutatott be, melynek egyik szerzője ő maga. A könyv felépítése – elmondása szerint – funkcionális, sokféle haladást tesz lehetővé, s középszintű nyelvtudásig juttatja el a magyarul tanulót. A nyelvkönyv a hagyományos nyelvszemléletekre való tagolás helyett több részből áll: a magyar–szlovák kontrasztív kutatások eredményei alapján összeállított nyelvtani összefoglalóból, dialógusokból, autentikus, tartalmi szempontból redukált szövegekből (országismereti rész), melyeket szövegfeldolgozó feladatsorok követnek, továbbá tematikus szójegyzékből és interjúkból. A dialógusok egy kerettörténetre, valamint különböző, a mindennapi életből merített szituációkra épülnek, hanganyag és különféle szövegfeldolgozó feladatok tartoznak hozzájuk, melyekben utalások találhatóak a nyelvtani részben összefoglalt szabályokra. Az interjúk – többek között motivációs minták felvonultatása céljából – már magyarul megtanult szlovákokkal készültek. A felvételeken elhangzik, hogy ki, mikor, hogyan és miért tanult meg magyarul. Az interjúalanyok motivációja általában a választott foglalkozáshoz (történész, muzeológus, nyelvész, tolmács, művészettörténész stb.) elengedhetetlenül szükséges magyar nyelvtudás vagy magyar családtagokkal, ismerősökkel való kommunikáció lehetősége.

A könyv lektora, Misad Katalin hozzászólásában elmondta, hogy a nem hagyományos szerkezetről hallva kezdetben nem tudta elképzelni, hogyan tudnak majd bekap-

csolódnai a tanulásba a különböző szintű nyelvtudással rendelkező tanulók. A koncepciót látva azonban meggyőződött annak pozitívumairól, s értékelésében az élő nyelvi és országismereti szövegek mellett éppen a nyelvkönyv felépítését méltatta. Elmondása szerint ugyanis az autodidakta módon való tanulás – a célként kitűzött nyelvtudásszinttől függően – lehetővé teszi mind a nyelvtani szabályok tüzetes áttanulmányozását, mind pedig elsősorban a dialógusokon, élő nyelvi szövegeken keresztül való nyelvtanulást, melyet a grammatikai szabályokra való visszautalások segítenek. Az említett nyelvkönyv mindemellett újszerű abban is, hogy a magyar nyelvet, nyelvtant a szlovák nyelv szempontjából közelíti meg, ill. hogy szótárában a szavak nem a hagyományos értelemben vett szótári alakjukban, hanem az egyes szövegekben való előfordulásuk alapján szerepelnek.

A nyelvészeti előadások sorát LANSTYÁK ISTVÁN *Nyelvhelyesség és nyelvi ideológia* című előadása zárta, amelyben a nyelvművelés által alkotott nyelvhelyességi ítéletek háttérével foglalkozott. Ezzel kapcsolatban a Nyelvművelő kézikönyv és a Nyelvművelő kézisztár szócikkait vizsgálta, s ezek alapján a nyelvi ítéletek háttérében álló nyelvi ideológiáknak négy nagy csoportját (általános nyelvi ideológiák, nyelvművelési ideológiák, nyelvhelyességi segédideológiák, nyelvhelyességi ideológiák), ezeken belül pedig összesen 39 konkrét ideológiát állapított meg. Beszámolójában ezek közül ragadott ki néhányat, példákkal szemlélítve őket, miközben hangsúlyozta, hogy a helyes beszéd mindig kontextusfüggő. A nyelvművelők célja a nyelvhelyesség megsértésére hivatkozva azonban az, hogy az ember – kontextustól függetlenül, globálisan – megváltoztasson valamit a nyelvhasználatában – mondta Lanstyák, aki kutatása során kimutatta, hogy a nyelvhelyesség meghatározását egyik általa vizsgált alapmű sem tartalmazza, helyesnek vagy helytelennek nevezni egy ember nyelvhasználatát, ráadásul a szövegek környezet figyelembe vétele nélkül tehát igencsak megalapozatlannak bizonyult. Az ideológiák kutatása Lanstyák István szerint éppen azért fontos, hogy megértsük a nyelvművelés nyelvhelyességi ítéleteinek alapját, eredetét, s ennek tudatában ítélkezzünk magunk és mások nyelvhasználatáról.

Irodalom – kapcsolódási pontok

A konferencia irodalmi szekciójának előadásai a kapcsolatteremtés jegyében íródtak, illetve hangzottak el. Leginkább kultúráközi kapcsolatokról volt szó, de a kánonok és diszciplínák interakciója is legalább akkora hangsúlyt kapott. Az már inkább az irodalom- és kultúraelméleti következtetés, hogy mindezek mellett a hagyomány és a kortárs áramlatok egymásmellettsége, kapcsolódásuk lehetőségei is az eszme-futtatások tétjét képezték: vagyis az irodalomtörténeti fejtegetések során a legnagyobb hangsúly többnyire arra esett, hogy a hagyománytörténetés adott pillanataiban miként volt lehetséges viszonyulni az éppen új és az éppen régi konfliktusához.

MÉSZÁROS ANDRÁS *A protestáns iskolai tradíció mint a felső-magyarországi filozófia háttere* címen tartott előadása több szempontból is felveti a kultúrák közötti kapcsolatok problémáit, mindemellett, hogy a különböző nemzeti filozófiák létét – érthető módon – székszisszel tárgyalja. Témájának, a felső-magyarországi filozófia történetének az apropóján egyrészt a magyar és a szlovák filozófia kezdeteinek elválaszthatatlanságát, egymásra utaltságát emeli ki. Másrészt pedig a protestáns és a katolikus szemlélet, és ennek megfelelően az ebben az időben és kontextusban a Kant filozófiá-

jával jellemezhető európai modernitás és a fejlődést elutasító, bigott hagyománykövetés bonyolult kérdéseit járja körül. Rávilágít, hogy a vizsgált terület szövevényes kapcsolatai leginkább a sokszor nehezen tisztázható törésvonalak, a sohasem homogén szembenálló felek, illetve a nem kellően pontosított fogalmak miatt tűnnek kibogozhatatlannak. S ez a helyzet eredményezheti azt, hogy „a nemzeti filozófiák története máig őrzi a nemzeti narratívák nyomait”.

Kiválóan szemlélteti a helyzet bonyolultságát Kant megítélése. Helytartótanácsi rendelet tiltotta ugyanis 1795-től Kant filozófiájának oktatását az állami, tehát katolikus iskolákban. De összekapcsolták a felvilágosodás egyéb elgondolásaival, így például a jakobinus mozgalommal is Kant tanait, melyek forradalmisága „a klasszikus metafizika megcáfolásában rejlett. A klasszikus metafizika bírálata pedig létében érintette mind a hagyományos katolikus iskolai filozófiát (amely isten létének metafizikai bizonyítékait nyújtotta), mind pedig a teológiát (ahol pedig az erkölcs megalapozásáról volt szó)”. Nem csoda, hogy hamarosan Kant gondolatrendszerét érintő nyilvános filozófiai vita vette kezdetét, melynek érdekessége, hogy Kant legfőbb bírálójává a református Rozgonyi József lett. Végül Kant követői az evangélikus líceumokban előbb titokban, majd egyre nyíltabban oktatták Kant elméleteit. Ezzel kapcsolatban filozófiatörténeti következményre mutat rá Mészáros: a Kant-vita alakulása nagyban meghatározta Kant magyarországi recepcióját, a vita tárgya miatt elsősorban nem a filozófus ismeretkritikai eredményei nyertek teret, hanem etikai-teológiai gondolatai. Illetve filozófiatörténeti megalapítás az is, hogy a felső-magyarországi filozófiai gondolkodást inkább határozta meg – a megjelenő ellentmondások ellenére – a felekezeti, mint a nemzeti hovatartozás.

CSEHY ZOLTÁN előadása Radéczy István egri püspök máig kiadatlan verseivel foglalkozott, melyek az Oláh-kódexben szerepelnek. Radéczy költészetéről elmondható, hogy eredendően alkalmi karakterű, nagy hangsúlyt helyez a dialogicitásra, interakciós karaktere van, az alkalmiságot szövevényes allúziótechnikával fűszerezi, s az allúziók intertextuális játékokká fejlődnek. Ahogy Csehy kimutatja, az allúziók fő forrása egybeesik Istvánffy Miklós modelljeivel, így elsősorban itáliai orientáltságú, konkrétan Pietro Bembo körével rokon. Radéczy jelentős szerepet tulajdonít a tudományos és művészi regiszterek ötvözésének, így kerülnek szövegébe az aranyemetszés vagy az asztrológia fogalmai is. Hajlamos az allegorizáló-mitológiai beszédmód költői imagináriumának kiaknázására (versei értelmezési szintekre bonthatók, a mitológia felfejthetőnek látszik, univerzális maszkos játékot működtet, mely az antik beszédmódhoz való tökéletes igazodást jelenti a keresztény vagy kortársi horizont evidens nyelvi jelenléte helyett). Ugyanakkor pedig a kortársi horizont legalább olyan súllyal esik latba nála, mint az antik tradíció.

Csehy előadása nyomán megállapítható, hogy a műpártoló püspök személyében szerencsés módon esett egybe az újra való nyitottság és a hatalom. Pozsonyban egy itáliai mintára megalkotott humanista kört működtetett a 16. században, melynek rítusai a Platón-mítosz szellemében alakultak ki. A társaság elitista jellegű, nemzetközi karakterű volt, melynek tagjai közt találjuk a flamand Nicasius Ellebodiust (sírhelye a pozsonyi dómban található), Elias Corvinust, Purkircher Györgyöt vagy Istvánffy Miklóst. Úgy gondolom, a társaság kiváló példát nyújt arra, hogy a reneszánsz idején miként lehetett megteremteni egy olyan műhelyt, melynek háttér munkája, nemzetközi kapcsolatai – és persze más hasonló műhelyek – nélkül valószínűleg bajosabban alakult volna a magyar késő reneszánsz alakjainak életútja is.

A Mikszáth-recepció néhány kérdését járta körül Dušík ANIKÓ előadása – mindennek előtt Mikszáth szlovákképét, illetve a szlovákság Mikszáth-képét érintette. Az íróval kap-

csolatban közhelyként emlegetett megállapítás, miszerint „szerette a szlovák népet”, a magyar olvasók közt sem mondható teljesen elfogadottnak – erre Dušík Schöpflin Aladárt, Sas Andort stb. hozza fel példaként –, de a szlovák recepciót tekintve még inkább tarthatatlanná válik (a Slovenské pohľadyban megjelent első recenziótól kezdve például Karol Wlachovský, Alžbeta Göllnerová vagy Rudolf Chmel írásaiban). A nemzet fogalmát körülíró különböző ideológiák és az ezekhez köthető kultúráközvetítő tevékenység Mikszáth jelentkezése óta hol felerősítette, hol mérsékelte a szlovák olvasók érdeklődését az író művei iránt. De ahogy Dušík Anikó dolgozata megmutatta, a barátságosan „felsőbbrendű jóindulatnak” nevezett viszonyulása a szlováksághoz minden jóindulat és az értékek elismerése mellett mindvégig szálfá maradt a szemekben.

Miről is van szó? A legkérdésesebb ebből a szempontból, és a problémát a legjobban világitja meg a *Beszterce ostroma* című regény viszonyulása a szlováksághoz. Dušík Anikó a többi mellett a következő, önmagáért beszélő részletet emeli ki a regényből: „S azon felül is jó, szelid nép a tót, ha jön a halál, nem kötekedik az vele, nem disputál, nem erősködik, hogy »nem megyek, maradni akarok, iszom azt, iszom ezt, még amazt is megpróbálom«, nem szalajt orvoshoz, patikába, hanem megadja magát »pod szmrty!« (gyere halál!) és behunyja szemeit az örökkévaló álmra.” S erre a reakciók: „A Mikszáthot 1911-ben szlovákul bemutató Czambel Danielovič ugyan nem emel ki idézetet a *Beszterce ostromából*, de a regényt a legelvakultabban sovinszta korra jellemzőnek tartja. Göllnerovánál az idézett »gyere halál!« a szlovák nép végtelennek tartott passzivitását, megtört akaratát, alárendelődését feltételező szemlélet megjelenése. E beletörődés ábrázolásának egyfajta kritikáját érzékelhetjük az 1979-es háromkötetes Mikszáth-kiadás előszavát író Rudolf Chmelnél is.” És később Wlachovskýnál is, aki szerint Mikszáth sztereotípiákban gondolkodik a szlovákokról, és békésnek, türelmesnek, passzívnak mutatja őket.

DRÁBEKOVÁ ZUZANA a finn és a szlovák irodalom kapcsolatáról szóló dolgozatában is fontos szerepet játszik az ideológia kérdése. 1945 után másodkézből, cseh, német vagy svéd közvetítéssel kezdődött meg a finn irodalom szlovákiai fordítása. 1989-ig az ideológia mindvégig erősen meghatározta a válogatási elveket és a recepciót. Ennek megfelelően az irodalmi értéket mellőzve olyan momentumok uralkodtak, mint hogy munkás származású-e a szerző, illetve hogy mennyire felel meg az ideológiai szempontoknak. Rendszerint, főleg a problémamentesebb gyerekirodalomra, történelmi regényekre (Mika Waltari) koncentrálnak a fordítások.

Väinö Linna *Ismeretlen katona* című regényét állítja élénk jellemző példaként Drábeková, ennek viszonylag bő recepciójából jól kiolvasható a finn háborús események torzított értelmezését eredményező ideológiai alapállás. A másik kiemelt szerző, Mika Waltari, akinek történelmi és detektívregényei, meséi, elbeszélései és színpadi művei csak pozitív kritikát kaptak – ebben az ideológiailag fertőzött korban feltehetően témái univerzalizmusa, a szocialista társadalom problémáit nem firtató jellege miatt is.

Drábeková felhívja a figyelmet arra is, hogy amikor finn irodalomról beszélünk, oda kell érteni a nemzetiségi irodalmakat is, így például a roma (Veijo Baltzar) vagy a zsidó (Daniel Katz) szerzőket, de a finnországi svédeket is. Utóbbiak egyébként sok esetben nemcsak a finn, hanem a skandináv irodalom szempontjából is a legprogresszívebb alkotókat jelentették. Például Edith Södergran (1892–1923), Elmer Diktonius (1896–1961) és Hagar Olsson (1893–1978) tette lehetővé a modernizmus betörését a skandináv irodalomba. De svéd nemzetiségű a legtöbbet fordított finn feminista szerző is, Märta Tikkanen.

GREDEL LAJOS az idei könyvhétre a Kalligramnál megjelent *A modern magyar irodalom története* műhelytanulmányának, ahhoz fűzött jegyzetnek is tekinthető előadása jellemzően az *Irodalomtörténet-írás: kánon vagy kánonok?* címet viselte. Ebben Grendel a témát érintő ismert irodalomelméleti belátásokat rendszerezi, mikor a 20. század irodalmát – a marxista epizód ideologikus irodalomelméleti és -történeti kudarcát zsákutcaként kezelve – a nyugatos, avantgárd és népi kánon hármastengelye mentén írja le. Hogy aztán zárszóként Szegedy-Maszák Mihállyal együtt mondja: „A kánonok lényegéhez tartozik, hogy már megalkotásuk pillanatában érvényüket veszítik. Nélkülük elképzelhetetlen a műalkotások megközelítése, de a megértés egyszersmind a létező kánonok rombolását teszi szükségessé.”

Dolgozatában jellemzően az irodalomtörténet megírhatóságának/megírhatatlanságának dilemmájával indít, hogy aztán megállapítsa: „A kánonképzés nehézségeit tovább fokozza, hogy az irodalomban végbemenő folyamatokat a tudományos szempontok többnyire csak kevésbé befolyásolják. Megjósolhatatlan és előre nem számítható ki, hogy milyen lesz a holnap irodalma. Az irodalomtörténet-írás ezért szükségképpen mindig lépéshátrányban van az élő irodalommal szemben.” Talán ennek ellenére megjegyezhető, hogy a kánonok közt lebegő, azokba hol belépő, hol kilépő alkotások, írók sorsa kevésbé mentes az irodalomtörténet és -elmélet hatásától, mint ahogy ezek s mondatok sugallják. Gondoljunk csak éppen a Grendel által sokat idézett Kulcsár Szabó Ernő irodalomra gyakorolt hatására, vagy a kilencvenes évek végén zajlott kritikavita, amely végeredményben végleg kanonizálta Garaczi Lászlót és a vele rokon prózát, kijelölve annak útját az elkövetkező időszakra. Abban viszont igazat adhatunk a szerzőnek, hogy a holnap kánonjaival kapcsolatban a leghomályosabb elképzeléseink lehetnek csak...